

До Спеціалізованої вченої ради
ДФ 41.086.101
Національного університету
«Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Академічна, 2

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента кандидата юридичних наук, доцента
Грушко Мальвіни Валеріївни
на дисертаційний рукопис **Мохд Наргіс Османівни** на тему:
«Взаємодія міжнародного і національного права на прикладі ісламських держав», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність обраної теми дисертаційної роботи «Взаємодія міжнародного і національного права на прикладі ісламських держав» не викликає сумнівів, оскільки взаємодія та взаємовплив правових систем в умовах глобалізації є надзвичайно важливим та практичним. Автор дисертаційного дослідження Мохд Наргіс Османівна розглядає дане співвідношення крізь призму фрагментації та регіоналізації міжнародного права, досліджує процес виокремлення міжнародного регіонального права, зачіпає теоретико-правові аспекти імплементації міжнародно-правових принципів і норм у правові системи ісламських держав. Мохд Наргіс Османівна обґрунтовує виокремлення міжнародного ісламського права в системі міжнародного універсального права, при цьому, звертаючи увагу на нетотожність міжнародного ісламського права та класичного ісламського права, що є принциповим для розуміння правових контекстів в ісламських державах та регіонів, в які вони об'єднуються.

Позитивною характеристикою даного дисертаційного дослідження є його інноваційність. **Наукова новизна дисертаційного дослідження** полягає в тому, що проблема взаємодії міжнародного і національного права на прикладі ісламських держав вперше у вітчизняній міжнародно-правовій науці розглянута із застосуванням цивілізаційного підходу, що дозволило дослідити її з урахуванням цивілізаційних особливостей розглянутого регіону та надати найбільш розширений аналіз міжнародного права як такого, що репрезентує інтереси усіх суб'єктів міжнародного права. Зокрема вперше:

- обґрунтовано виокремлення у системі міжнародно-універсального права міжнародного ісламського права, як прояву взаємодії міжнародного та національного права як виду міжнародного

регіонального права, що складається із норм та принципів, пов'язаних з існуванням у якості суб'єктів міжнародного права ісламських міждержавних об'єднань та ісламських держав;

- доведено, що виокремлення міжнародного ісламського права, як прояву процесів взаємодії міжнародного і національного права, а також фрагментації та регіоналізації сучасного міжнародного права, та формування унікальних для цього регіону правових принципів і норм, на відміну від інших різновидів міжнародного регіонального права, засновано не на географічному критерії виокремлення міжнародного регіону, а на цивілізаційному критерії, який найбільшою мірою враховує приналежність правових систем ісламських держав до релігійного типу правових систем. Автор додатково пов'язує із цим особливості впливу міжнародного права на правових систем ісламських держав, зокрема досліджується питання імплементації ними міжнародно-універсальних договорів;
- у структурі міжнародного ісламського права запропоновано виокремити: 1) нормативно-правові акти, прийняті у межах універсальних міжнародних організацій, що стосуються врегулювання певних питань за участю ісламських держав; 2) рішення міжнародних судових інституцій, що стосуються врегулювання певних питань за участю ісламських держав; 3) нормативно-правові акти, прийняті у межах ісламських регіональних організацій; 4) міжнародні договори між ісламськими країнами та міжнародні договори між ісламським та неісламськими країнами.

Цікавим є теза наукової новизни одержаних результатів дисертаційного дослідження щодо удосконалення концептуальних положень нетотожності класичного міжнародного ісламського права та сучасного міжнародного ісламського права. Міжнародне ісламське право як прояв взаємодії міжнародного права та національного права крізь призму регіоналізації і фрагментації міжнародно-універсального права з урахуванням цивілізаційних особливостей ісламських держав. Класичне міжнародне ісламське право належить до системи національного права ісламських держав, тоді як міжнародне ісламське право, як прояв взаємодії міжнародного права і національного права ісламських держав у контексті фрагментації та регіоналізації міжнародного права, відноситься до системи міжнародно-універсального права, зокрема міжнародного регіонального права, є його різновидом. Врешті-решт, в системі міжнародного універсального права виокремлюється міжнародне ісламське право, і воно як прояв взаємодії міжнародного права та національного права ісламських держав у контексті фрагментації та регіоналізації міжнародного права не є самотійною, відособленою правовою системою, а є складовою міжнародно-універсального права, з модифікаціями певних універсальних стандартів, що враховують особливості світосприйняття, культурних та релігійних цінностей ісламської цивілізації.

Методологічною основою дисертаційної роботи стали загальнонаукові і спеціально-правові методи наукового дослідження. Використання відповідних наукових методів, зокрема історичного, формально-логічного, структурно-функціонального, статистичного забезпечили належний ступінь наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження.

Структура дисертаційної роботи логічно обумовлена заявленою метою і переліком поставлених завдань дослідження, серед яких аналіз доктринальних поглядів на сучасний міжнародний правопорядок та класичне ісламське права, характеристика ісламського міжнародного права як галузі, взаємодію національних правових систем ісламських держав як прояв регіоналізації універсального міжнародного права. У структурі роботи послідовно досліджуються зазначені грані проблеми і на цій основі формується фінальний тезис: для всіх ісламських держав зміст взаємодії міжнародного і національного права суттєво обумовлений цивілізаційними особливостями даних держав. Проблему зіткнення систем світського та релігійного типів ісламські держави вирішують шляхом надання переваги фундаментальним положенням релігійної доктрини, тож вони уникають прийняття на себе жодних міжнародно-правових зобов'язань, які суперечать ісламському праву.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що у дисертації запропоновані різні напрями вдосконалення – від науково-дослідної та освітньої роботи (для подальшої розробки проблематики взаємодії міжнародного і національного права, міжнародного регіонального права та його різновидів, зокрема міжнародного європейського права, міжнародного ісламського права з відображенням при викладанні навчальних дисциплін та підготовки посібників із навчальних курсів з теорії міжнародних відносин, міжнародного публічного права, права міжнародних організацій, міжнародного права прав людини, теорії права і держави, порівняльного права, регіоналістики, політології та проведення практичних занять із цих дисциплін) до правотворчої та правозастосовчої діяльності (для тлумачення міжнародно-правових актів відповідної спрямованості на міжнародно-універсальному, міжнародно регіональному та національному рівнях, наприклад, з прав людини, протидії тероризму, з урегулювання міграційних процесів, збереження навколишнього природного середовища з застосуванням відповідних результатів в діяльності органами зовнішніх зносин України щодо співробітництва з ісламськими державами, а також з урядовими та неурядовими міжнародними інституціями ісламського регіону).

Автором опрацьовано більше трьохсот наукових праць (монографій, статей, підручників) зарубіжних та вітчизняних дослідників. Використовувалися матеріали (доповіді і повідомлення) наукових конференцій. Теоретичним підґрунтям слугували наукові праці з теорії держави та права, філософії права та галузевих наук. Емпіричною базою

дослідження зазначено міжнародно-правові акти універсального характеру, міжнародно-правові акти регіонального характеру, прийняті ісламськими міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, двосторонні угоди між ісламськими країнами, ісламськими та неісламськими країнами, законодавчі акти держав-учасниць цих організацій на предмет імплементації ними положень міжнародно-універсального та міжнародно-регіонального характеру.

В цілому, аналізуючи дисертаційну роботу, можна з впевненістю стверджувати, що завдання які ставив перед собою автор виконані. Мохд Мохд Наргіс Османівна чітко визначила об'єкт і предмет дослідження, що дозволило йому зробити свою наукову ідею цілісною, обґрунтованою, донести до наукової громадськості власні ідеї та пропозиції, а також уникнути формалізму та зробити дисертацію вагомим внеском у розвиток вітчизняної міжнародно-правової науки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені у 4 наукових статтях, перелік яких затверджено МОН України, 3 статтях, опублікованих у зарубіжних наукових виданнях, 1 статті, проіндексованій у Web of Science, 6 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, що свідчить про високий рівень дисертаційного дослідження та належний рівень апробації її результаті.

Структура дисертації побудована згідно з логікою викладання матеріалу і завершується чітко сформульованими висновками. Усі теоретичні та практичні результати, що виносяться на захист, отримані автором самостійно. Структурно дисертація складається з анотації на двох мовах – українською й англійською, вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (284 найменувань) та додатків.

У дисертації та наукових публікаціях здобувача не виявлено *академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації тощо*.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. В цілому високо оцінюючи зміст дисертаційного дослідження, слід відмітити деякі зауваження чи дискусійних положень, які потребують уточнення здобувачем в процесі публічного захисту, зокрема:

1. Уявляється доцільним уточнення змісту використаного автором терміну «ісламська держава». Автор розглядає ісламські держави у вузькому та широкому значенні: держави, в яких іслам визнаний офіційною релігією, та світські держави, більшість населення яких складають мусульмани. У дисертації досліджуються визнані міжнародним співтовариством ісламські країни в їх вузькому значенні, яких усього налічується 28, а також беруться до уваги дані про частково визнану державу Палестину. Водночас, як ми дізнаємось із третього розділу дисертації «Особливості функціонування міжнародного ісламського права як прояву взаємодії міжнародного права і національного права ісламських держав», дані країни мають чимало особливостей з огляду функціонування національної правової системи, а

також її взаємодії із міжнародним правом, сприйняттям міжнародно-правових положень та участю в міжнародних та регіональних об'єднаннях, отже дефініція ісламських держав як держав, в яких іслам визнаний офіційною релігією, уявляється надто лаконічною.

2. Також була б доцільним приведення класифікації ісламських держав з огляду на специфіку взаємодії їх національного права із міжнародним. Останнє вбачається логічним продовженням дослідження за темою дисертації «Взаємодія міжнародного і національного права на прикладі ісламських держав».

3. У багатьох збройних конфліктах сторонами є недержавні збройні групи (ІДІЛ, «Аль-Каїда»), які виправдовують свої ворожі дії та терористичну діяльність, посиляючись на певні правила ісламського права війни, Негативним явищем, яке відображає тенденції діяльності ісламських екстремістів на сучасному етапі, є концепція «глобального джихаду». Філософія джихату в міжнародному ісламському праві та питання збройних конфліктів в міжнародному праві, варто було б детальніше приділити увагу зазначеним питанням та розкрити взаємодію міжнародного та ісламського права через призму інституту війни.

4. Сучасний дискурс з прав людини відбувається в контексті зародження глобального світового порядку на основі співставлення таких понять як «універсальність» і «культурний релятивізм». Постулати ісламської релігії, що функціонують у великій кількості ісламських держав, впливають на ставлення певної держави в галузі прав особи. На думку автора, яка роль регіоналізації в контексті фрагментації міжнародного права щодо проблематики прав людини?

Водночас потрібно зазначити, що всі наведені недоліки суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертації. Наведені зауваження можуть бути предметом подальших досліджень автора.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Дисертаційне дослідження виконано у межах наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» на 2016-2020 роки «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) та науково-дослідної теми кафедри міжнародного та європейського права «Міжнародне право в період трансформації міжнародного правопорядку та захист національних інтересів України» на 2016-2020 роки. Зміст дисертаційної роботи висвітлений достатньо повно, виклад запропонованих в роботі положень базується на ґрунтовному опрацюванні джерел нормативного і науково-теоретичного характеру з проблематики дисертаційного дослідження.

Загалом, слід констатувати, що дисертація Мохд Наргіс Османівни «Взаємодія міжнародного і національного права на прикладі ісламських держав» є комплексною і завершеною науковою працею, яка містить низку нових, актуальних та перспективних результатів, що свідчать про високий

науковий рівень дослідження та важливе значення для сфери юриспруденції.

Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор Мохд Наргіс Османівна заслуговує присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент:

К.ю.н., доцент,

**доцент кафедри міжнародного
та європейського права**

Національного університету

«Одеська юридична академія»

Мальвіна ГРУШКО

Підпис М. Грушко дозволено.

Тамара Чумаченко